

Дәулеткелдіұлы С.

Қытай қазақтары аударма әдебиетінің өткені мен бүгіні

Мақалада қытай қазақтары аударма әдебиетінің қалыптасу жағдайы, әдеби аудармашылар мен олардың көрнекті әдеби аударма еңбектері сөз етіле келе, қытай қазақтары аударма әдебиетінің негізгі ерекшеліктері пайымдалып, аударма шығармашылығы мен аударма сыны аясындағы нәтижелер мен сақталып отырған мәселелер тілге тиек болады. Аударма әдебиеті (Translated Literature) біршама кең ұғым. Оны әдеби аударма ұғымымен қатар қоюға болмайды. Бұл екеуі ешқандай айырмасы жоқ ұқсас ұғымдар сияқтанады. Іс жүзінде әдеби аударма көбінесе көркем аударма шығармашылығын немесе аударма көндікпесін ғана меңзейді. Ал, аударма әдебиеті тұтастығы ғылыми жүйе болып, ол аударма шығармашылығы, аударма тарихы, аударма теориясы және аударма сыны сияқты төрт бөліктен құралады. Көркем аударма шығармашылығы бір ұлт тіл-жазуында дүниеге келген әдеби шығарманы екінші бір ұлттың тіл-жазуына үлкен талғам, қатаң өлшем және асқан жауапкершілік негізінде аударып таныстыруға қаратылады.

Түйін сөздер: аударма әдебиет, ұлт әдебиеті, көркем аударма, әдеби аударма, қытай қазақтары, әдебиет теориясы.

Dauletkeldiuly S.

The past and the present of Chinese Kazakhs translation literature

Considering the issues of formation of the Chinese Kazakhs' translation literature, the author discusses the main features of the translation of literature, about the work of literary translators, about the best translation works, notes some of the results of the translation of creativity in the aspect of translation criticism. Translating literature is pretty broad concept. It cannot be treated on a par with literary translation. Although these two concepts seem similar, in fact, literary translation only covers the artistic creativity translation. A translation literature is a whole scientific system and it consists of four parts, such as translation work, history of translation, translation theory and translation criticism. Through the translation work of art created by the transfer is in the language of a nation's literary work into another language of the nation, which requires a great deal of responsibility, strict criteria and high taste.

Key words: translation literature, national literature, literary translation, Chinese Kazakhs, literary theory.

Даулеткелдиұлы С.

Переводческая литература казахов Китая: прошлое и настоящее

Рассматривая вопросы формирования переводческой литературы китайских казахов, автор рассуждает об основных особенностях переводческой литературы, о творчестве литературных переводчиков, о лучших переводческих трудах, отмечает некоторые результаты переводческого творчества в аспекте переводческой критики. Переводческая литература – довольно широкое понятие. Ее нельзя рассматривать наравне с литературным переводом. Хотя эти два понятия кажутся одинаковыми, на самом деле литературный перевод охватывает только художественное переводческое творчество. А переводческая литература представляет собой целую научную систему и состоит из четырех частей, таких как переводческое творчество, история перевода, теория перевода и критика перевода. Через художественное переводческое творчество осуществляется перевод созданного на языке одной нации литературного произведения на язык другой нации, который требует большой ответственности, строгих критериев и высокого вкуса.

Ключевые слова: переводческая литература, национальная литература, литературный перевод, китайские казахи, теория литературы.

ҚЫТАЙ ҚАЗАҚТАРЫ АУДАРМА ӘДЕБИЕТІНІҢ ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ

Көркем әдебиет шығармалары – ұлттың рухани байлығы. Дүниеде мәдениеті ерте өркендеген, тіл-жазуы кемел тапқан ұлттардың көпшілігінің ұлт әдебиеті, ұлттық әдебиет нұсқалары бар. Олар көбінде ұлттық әдебиеттің дәстүрлі арнасымен алға қарай өркендейді. Осылай даму мынау әр ел, әр ұлттан құралған тіл мен діл, мәдениет пен дүниетаным әрқилы болған дүниеде, әрине, түрліше болады. Біреу алға озып жатса, біреу шаң қауып артта қалады. Алға озып дамудың даңғылына ерте ілінген ұлттар мен елдердің басты тәжірибесі өз ұлтының дәстүр үлгісінде ғана қалып қоймай, өзгенің дарқан дастарқанындағы дәмді тағамдардан да жиі-жиі дәм татып, өз көкжиектерін үздіксіз кеңіте түседі.

Аударма әдебиеті (Translated Literature) біршама кең ұғым. Оны әдеби аударма ұғымымен қатар қоюға болмайды. Бұл екеуі ешқандай айырмасы жоқ ұқсас ұғымдар сияқтанады. Іс жүзінде әдеби аударма көбінесе көркем аударма шығармашылығын немесе аударма көндікпесін ғана меңзейді. Ал, аударма әдебиеті тұтас тұлғалы ғылыми жүйе болып, ол аударма шығармашылығы, аударма тарихы, аударма теориясы және аударма сыны сияқты төрт бөліктен құралады. Көркем аударма шығармашылығы бір ұлт тіл-жазуында дүниеге келген әдеби шығарманы екінші бір ұлттың тіл-жазуына үлкен талғам, қатаң өлшем және асқан жауапкершілік негізінде аударып таныстыруға қаратылады.

Аударма әдебиеті ұлт әдебиетінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде әр ел, әр ұлт әдебиетінде түрліше орынға қойылып, түрліше даму жағдайында сақталып және өркен жайып келеді. Қытай әдебиетінде 1919 жылғы «4-мамыр» қозғалысынан кейін бұл ұғым жарыққа шығып, біртіндеп күн тәртібіне қойылып, зерттеліп келеді. Лян Чичау, Айың, Хушы, Чын Зыжан, Уаң Жыфу, Чын Иүигаң, Го Янли, Сұн Жыли қатарлы қытай оқымыстылары ілгерінді-кейінді аударма әдебиеті жайындағы зерттеулерге араласып құнды еңбектер жазды. Олардың қаламынан туған «Аударма әдебиеті және бұдда номдары», «Қытай аударма әдебиеті тарихы», «Қытай таяу заман аударма әдебиетіне шолу», «1949-1969 жылдардағы еліміз аударма әдебиеті туралы» дейтін кесек еңбектері Қытай аударма әдебиеті көндікпесі мен теориясының кемелдене түсуінде маңызды рөл атқарады. Қытайда аударма әдебиеті ресми қалыптасып,

кезекті кемелдену, толысу басқышына қадам қойды. Жуық жылдардан бері «Қытай салыстырмалы әдебиеті», «Әдеби шолу», «Шетел әдебиеті шолуы» және «Қытай аудармашылығы» қатарлы мемлекеттік беделді басылымдарда бұл жақтағы сүбелі ғылыми зерттеу нәтижелері көптеп жарияланды. Осы тақырыптағы зерттеумен арнайы шұғылданатын Шэ Тиянжын, Уаң Шияңюан қатарлы ықпалды оқымыстылар жарыққа шықты. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың бастапқы кезеңін қазақ аударма әдебиетінің ресми қалыптасқан тұстары деуге әбден болады. Осы кезде аударма әдебиетінің негізін қалап, жүйеге түсірушілер Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсарин, Шәкерім Құдайбердіұлы, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев, Қытай қазақтарынан Әсет Найманбаев, Ақыт Үлімжіұлы, Жүсіпбекқожа Шайхыйсламұлы бастаған көрнекті аудармашылар болды. Олар орыс және әлем әдебиеті классиктерінің, шығыс әдебиеті классиктерінің шығармаларын қазақ тіліне аударып, қазақтың осы заман аударма әдебиетінің шаңырағын көтерді.

«Мәдениет төңкерісінен» кейін немесе 1976 жылдан соң қытай классик әдебиетіндегі «Ақын азабы», «Таң дәуірінің өлеңдері», «Үш патшалық киссасы», «Су бойында», «Батысқа сапар», «Қызыл сарай түсі», «Ғұламалар шежіресі», «Лияужай аңыздары» секілді үздік шығармалар, Лу Шүн, Ба Жин, Мау Дүн, Лау Шы, Жау Шули қатарлы қазіргі заман прозаиктері мен Гоморо, Ай Чиң, Хы Жиңжы, Го Шияучуан, Заң Кыжя қатарлы әйгілі ақындардың өлеңдері, Уаң Мың, Лю Шиниуи, Жаң Шиңжы, Мо Ян, Алай қатарлы осы заманғы атақты прозаиктердің үздік шығармалары қазақ тіліне аударылып жарияланды.

Өткен ғасырдың 50-жылдарының басында қытай қазақтарынан шыққан белгілі әдеби аудармашы Нариман Жабағытайұлы атақты қытай жазушысы Яң Шуоның Қытайдың Шаушян еліне көмектесіп, Америка жиянгерлігіне соққы беру шайқасындағы өз жеке бастық кешірмелерінен жазған «Үш мың шақырымдық тау-өзен» (аударма нұсқасы 1955 жылы басылым көрген) атты романын аударды. Бұл романның аударма нұсқасының баспадан шығуы Нариманды қытай қазақтары аударма әдебиетінің серкесіне айналдырумен бірге, сол тұстағы әдеби аударма саласына зор ықпал жасады. Бір ғасырға таяу тарихы бар қытай қазақтарының аударма әдебиеті тарихының әрқайсысы даму кезеңдерінде мол білімді, талантты аудармашылар үздік-

сіз майданға шығып отырды. Азаттық аясында қанат қаққан Н. Жабағытайұлы, Ә. Байболатов, Ш. Әубәкіров, М. Әленұлы, Ә. Ақыштайұлы, Ә. Тышанұлы көркем аударманың серкелері саналды.

Қытай Халық республикасы құрылғасын партияның абзал ұлттық саясатының жебеуінде аға буын аудармашылардан Н. Жабағытайұлы, Ә. Байболатов, Қ. Мәнжібаев, А. Қасымбекұлы, Ә. Ақыштайұлы, М. Әленұлы, Ш. Әубәкіров, Ә. Тышанұлы мен орта буынның көрнекті өкілдері Н. Сапан, К. Қайыржанұлы, Қ. Қалияқбарұлы, Б. Мұқаметжанұлы, А. Раданұлы, Ғ. Осман, Ә. Қалиұлы, Х. Әкімжәнұлы, А. Әбеуұлы, Қ. Арабин, Б. Қыдырмуллин, Қ. Мұқанұлы, А. Изатбекұлы әдеби аударма саласында еңбектеніп, өздерінің тіл және әдебиеттік бекем негіздеріне сүйеніп, ғылыми әрі қатаң талап, жанкешті рухпен қытай мен шетелдің бірқатар таңдаулы шығармаларын мазмұн мәнері мен көркемдік айшығын ешбір солғындатпастан аударып, қазақ қауымына тарту етті.

XX ғасырдың 50-жылдары мен 60-жылдарының бастапқы мезгілдері қытай қазақтары аударма әдебиетінің ресми қалыптасқан және алғашқы адымда өркендеген мезгілі болса, 60-жылдардың орта тұсынан 70-жылдардың алғашқы кезіне дейінгі аралық бірде оңалып, бірде тоқырап отырған толқымалы кезеңі, ал, 70-жылдардың орта мезгілдері мен 80-жылдардың басынан басталған мезгіл қытай қазақтары аударма әдебиетінің қайта түлеп, дамып өркендеу жолына біржолата түскен кезеңі есептеледі. Қытай әдебиетіндегі өз кезінің таңдаулы дүниелері саналатын «Ең сүйікті адамдарымыз кім», «Үш мың шақырымдық тау-өзен», «Қызыл жартас», «Қалың орман, Қарлы дала», «Қызыл ту шежіресі», «Есалаңның естелігі», «Жарақат», т.б. прозалық шығармалар қазақ тілінде жарық көрді. 60-жылдардың орта тұсынан 70-жылдардың алғашқы кезіне дейінгі аралықта қытай қазақтары аударма әдебиеті даму үрдісін басып өтті де, әу баста біртіндеп өркен жайғанымен соңына бара тоқырады. Бұл тұста қытай әдебиетінің «Қызыл шырақ», «Уйхушан тауын ақылмен алу» және «Гауйұйбау» сияқты шығармалары қазақ тілінде сөйледі. Он жылға ұласқан «Мәдениет төңкерісі» тұсында өзге ұлттар секілді қазақ аударма әдебиеті де тоқырап тоқтап қалды.

80-жылдар мен 90-жылдардың алғашқы тұстарында қытай қазақтары аударма әдебиеті шығармашылығының қызу өрлеуі бір мезет те бәсеңдеген жоқ. «Батысқа сапар», «Ғұламалар

шежіресі», «Таң алдында», «Арайлы аспан», «Санган көгіндегі күн», «Махаббат трагедиясы», «Көгілдір көз», «Том Жонс», «Ғарыштан келген адам», «Уақыт белгілері» (Найман Сапанның көркем аудармалар топтамасы), «Әр ел ауаны» (Әзімхан Тышанұлының көркем аудармалар жинағы), «Франс Кафка әңгімелері», «Калила мен Дәмена», «Жен Эйр», «Шал мен теңіз», «Андерсонның балалар ертегілерінен таңдамалылар» секілді қытай мен шетел әдебиетінің таңдаулы шығармалары іркес-тіркес аударылып баспадан шықты. Осы мезгілде қытай қазақтарының аударма әдебиеті Ә. Мәжитұлы, Ш. Әбділіұлы, Ә. Нұрғазыұлы, Е. Құрманбекова, Қ. Тәбәріқызы, М. Сұлтаншәріпұлы, С. Имашұлы, С. Қауымбайұлы, Т. Сейітбатталұлы, Б. Рабатов, Т. Дошықұлы, У. Зәкерев, Б. Шөкеев сияқты бір топ жас қаламгерлермен толықты.

XX ғасырдың 90-жылдарының орта шенінен қазірге дейінгі мезгілде қытай мен шетел әдебиетіндегі үздік әдеби туындылар үзбей аударылып, баспадан шықты. Мәселен, «Шаң-тозаң айыққанда», «Да Винчи құпиялығы», «Көк бөрі», «Ну ормандағы махаббат», «Қалыңдық», «Батпырауық қуған жан», «Жаз келмей, маз келмейді» қатарлылар мен 2012 жылғы новелла әдебиет сыйлығының иегері, қытай прозашысы Мо Янның «Шарап елі», «Қызыл қаулен», «Отшаң әулет», «Он үш адым» сияқты таңдаулы шығармалары тәржімаланды. Осы мезгілде көркем аударма шебіне өткен ғасырдың 60-70-жылдарынан соң дүние есігін ашқан Н. Болатұлы, М. Мұқатайұлы, Д. Патиқұлы, Ж. Мұқаметханұлы, Ә. Зақанұлы, Ш. Бөкетайұлы, С. Сағатжанұлы, Н. Әбдіқадырұлы, Қ. Жұмашұлы, Қ. Оразбекұлы, С. Әуесханұлы, Д. Жамбайқызы, М. Қасенұлы, Т. Төрежанов келіп қосылып, көркем аударманың келешегінен үлкен үміт аңдатты.

Аударма әдебиет шығармашылығының өркен жаюына ілесе қытай қазақтары арасында аударма әдебиет теориясы туралы зерттеулер қолға алынып, аударма сыны өріс алды. Осы қатарда аударма әдебиетінің теориясы жөніндегі зерттеулер ара-тұра жүргізіліп, аударма әдебиеті сынына қатысты шығармалар бой көрсете бастады. «Тіл және аударма» журналының жарық көруі, қазақ тілінде басылым көретін ғылыми журналдар мен басқа да басылымдардың бұл салаға мән беруі нәтижесінде аз болса да сапалы, сүбелі еңбектер дүниеге келді әрі «Тіл және аударма» секілді басылымдар

арқылы үздіксіз жарияланып тұрды. Аударма әдебиеті теориясын зерттеумен арнайы шұғылданатын мамандарымыз болмаса да, әр буын аудармашыларымыз өз тәжірибелері негізінде аударма әдебиеті тарихына, теориясы мен сынына қатысты бірсыпыра мақалалар жариялап, бұл жақтағы кемшілікті толтыруға құлшынды. Ә. Байболатовтың «Көркем аударма және оның тілі туралы», «Классик шығармалардың аудармасы жайында», «Аударма және оның әдеби тілге ықпалы туралы» сияқты мақалалары, Ғ. Османнның «Өлең аудармасы туралы кейбір ойлар» атты мақаласы, Ә. Нәбиұлының «Қазақ халық әндерін қытайшаға аудару жөнінде» деген мақаласы, Б. Мұсақызының «Балаларға арналған шығармаларды аудару жөніндегі ойларым», С. Қанапиннің «Әдебиет және аударма» атты мақалалары және Қ. Мұханұлының «Қазақ әдеби аударма тарихы жөнінде аз аял» атты мақаласы бастаған көптеген еңбектер бұл жақтағы өкілдік зерттеулер есептеледі. Солай да аударма әдебиетіміздің теориясы жөніндегі зерттеулер мен аударма сыны аударма әдебиет шығармашылығымыздың өресі мен сан мөлшерінен әлі де алыста жатыр. Бұл жөнінде аудармашыларымыздың өз тәжірибелерін таныстыруы, аударма теориясы туралы жалпы зерттеулері біршама көп те, аударма әдебиетінің тарихына, аударма әдебиеті шығармашылығындағы нақты мәселелерге, жекелеген аударма еңбектердің табысы мен олқы тұстарын көрсетіп беруге, аударма сынын өрістетуге саятын зерттеулер тым аз.

Қытай қазақ аударма әдебиетінің табыс, нәтижелері бар дей тұрғанымызбен сақталып отырған мәселелерді көрмей де тұра алмаймыз. Әсіресе аудармашылар қосынында үзіліс болып, жас аудармашыларды баулып жетілдіруге көңіл бөлінбей отырғаны, соңғы кездері аударылатын туындыға деген талап пен талғамның төмендеп кетуі, ана тіліміздегі таңдаулы дүниелерді қытай және өзге ұлт оқырмандарына аударып жеткізудің саябырсып қалғаны және аударма сапасының ала-құла болып, аударма әдебиеті шығармашылығын ақша табудың ғана құралына айналдыру сынды жәйттердің барын ашып айтпай болмайды. Қытай қазақтарының аударма әдебиетінің қалыптасқанына ғасырға таяу уақыт болды. Оның соқпақты жолдары, нәтижелері және нақты теориялық мәселелері біздің зерделеп, зерттеуімізді, аударма әдебиеті шығармашылығын ілгері бастыруымызды күтіп отыр.

Әдебиеттер

- 1 Байболатов Ә. Аударма аясында. – ҚХР Бижиң: Ұлттар баспасы, 2001. – 158 б.
- 2 Чын Шымин. Шинжиянның осы заманғы аударма тарихы. – ҚХР ШҰАР Үрімжі: Шинжиян университеті баспасы, 1999. – 271 б.
- 3 Солтаншәріпұлы Н. Аударма мәселелері. – ҚХР ШҰАР Күйтүн: Іле халық баспасы, 1989. – 257 б.
- 4 Мұханұлы Қ. Қазақ әдеби аударма тарихы жөнінде аз аял // Алқап. – ҚХР Бижиң, 1993. – №11. – 52-63 бб.
- 5 Шие Тиянжын. Аударма әдебиеті – мойындалу үстіндегі әдебиет // Қытай аудармашылары. – ҚХР Бижиң, 1992. – №2. – 17-24 бб.
- 6 Ыбырайым Т. Шинжяң қазіргі және осы заманғы аударма әдебиеті туралы // Тіл және аударма. – 2003. – №4. – 37-51 бб.
- 7 Мұқатайұлы М. Аударма тарихынан үзіктер // Шинжияң. – 2003. – 24 қазан.
- 8 Әлиев М. Қытайша-қазақша аударма назариясы. – ҚХР ШҰАР Құлжа. Іле педагогика институты оқулық бөлімі құрастырған, 2002. – 132 б.
- 9 Дәулеткелдіұлы С. Төл әдебиетіміз туралы толғаныстар. – ҚХР Бижиң: Ұлттар баспасы, 2010. – 291 б.
- 10 Мырзаханов Ж. Қазақ мәдениетінің айдыны. – ҚХР ШҰАР Үрімжі: Шинжияң халық баспасы, 2001. – 284 б.
- 12 Жияши Ж, Дәулеткелдіұлы С. Қазақ әдебиетінің қысқаша тарихы. – ҚХР ШҰАР Үрімжі: Шинжияң халық баспасы, 2007. – 342 б.
- 14 Мырзаханұлы Ж. Қазақ әдебиетінің тарихы. – ҚХР ШҰАР Үрімжі: Шинжияң халық баспасы, 2005. – 314 б.

References

- 1 Baybolatov Ä. Awdarma ayasında. – QXR Bijiñ: Ulttar baspası, 2001. – 158 b.
- 2 Çın Şimîn. Şinjıyañnıñ osı zamanğı awdarma tarıxı. – QXR ŞUAR Ürimji: Şinjıyañ wniwersiteti baspası, 1999. – 271 b.
- 3 Soltanşäripulı N. Awdarma mäseleleri. – QXR ŞUAR Küytün: İle xalıq baspası, 1989. – 257 b.
- 4 Muxanulı Q. Qazaq ädebı awdarma tarıxı jöñinde az ayal // Alqap. – QXR Bijiñ, 1993. – №11. – 52-63 bb.
- 5 Şie Tıyanjın. Awdarma ädebieti – moyındalw üstindegi ädebiet // Qıtay awdarmaşıları. – QXR Bijiñ, 1992. – №2. – 17-24 bb.
- 6 İbrayım T. Şinjyañ qazirgi jäne osı zamanğı awdarma ädebieti twralı // Til jäne awdarma. – 2003. – №4. – 37-51 bb.
- 7 Muqatayulı M. Awdarma tarıxınan üzikter // Şinjıyañ. – 2003. – 24 qazan.
- 8 Äliëv M. Qıtayşa-qazaqşa awdarma nazarıyası. – QXR ŞUAR Qulja. İle pedagogıka ĩnstıtwtı oqwlıq bölimi qurastırğan, 2002. – 132 b.
- 9 Däwletkeldiulı S. Töl ädebietimiz twralı tolğanıstar. – QXR Bijiñ: Ulttar baspası, 2010. – 291 b.
- 10 Mırzaxanov J. Qazaq mädenietiniñ aydını. – QXR ŞUAR Ürimji: Şinjıyañ xalıq baspası, 2001. – 284 b.
- 12 Jiyaşı J, Däwletkeldiulı S. Qazaq ädebietiniñ qısqaşa tarıxı. – QXR ŞUAR Ürimji: Şinjıyañ xalıq baspası, 2007. – 342 b.
- 14 Mırzaxanulı J. Qazaq ädebietiniñ tarıxı. – QXR ŞUAR Ürimji: Şinjıyañ xalıq baspası, 2005. – 314 b.